УДК 327.8:271

DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.5.03>

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА УКРАЇНСЬКІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH ON UKRAINIAN MASS MEDIA IN THE CONTEXT OF THE HYBRID WAR

Коновальчук П.І.,

*аспірант відділу гуманітарної політики
Національного інституту стратегічних досліджень*

У статті проаналізовано основні напрями інформаційного впливу Російської православної церкви як одного з дієвих інструментів ведення гібридної війни Росії в Україні. Висвітлено умови відносин церкви з державою в реалізації імперської внутрішньої і зовнішньої політики російської влади. Розкрито зміст носіїв інформаційного простору, що впливають на суспільну свідомість населення України. Виокремлено кореляцію рівня суспільної довіри релігії та політико-правових інститутів в Україні. Проаналізовано особливості релігійних факторів та розкрито суть впливу інформаційного простору на національну свідомість українців як чинника гібридної війни. Визначено медійно-інформаційний характер російської агресії стосовно українського соціуму. Виділено основні способи ведення Росією інформаційно-пропагандистської діяльності на теренах України. Проаналізовано релігійний аспект гібридної війни, який відіграв вагомий роль не тільки в підготовці, розв'язанні та веденні військової агресії Російської Федерації на українському сході, але й був системним елементом проти суверенізації України. Зазначено вирішальну роль успішності пропаганди Російської православної церкви в інформаційній сфері України. Висвітлено взаємодію Російської православної Церкви та Української православної церкви Московського патріархату як дієвого інструмента впливу на суспільну свідомість. Зазначено цілеспрямовану діяльність влади Росії щодо загострення міжрелігійних суперечностей в Україні через деструктивну критику інших християнських конфесій, насамперед проукраїнських, які завжди підтримували патріотичні та євроінтеграційні прагнення українців, реалізують різні проекти допомоги нашій армії, переселенцям та учасникам АТО. Проаналізовано інформаційний складник гібридної війни як один з основних напрямів спрямованої агресії Росії проти України.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційний вплив, «русский мир», Російська православна церква, засоби масової комунікації.

The article analyzes the main directions of the informational influence of the Russian Orthodox Church as one of the most effective instruments for conducting the hybrid war of Russia in Ukraine. The conditions of relations of the church with the state in realization of the imperial domestic and foreign policy of the Russian power are highlighted. The contents of the media of the information space that affect the public consciousness of the Ukrainian population are revealed. The correlation between the level of public trust in religion and political and legal institutions in Ukraine is highlighted. The peculiarities of religious factors are analyzed and the essence of the influence of information space on the national consciousness of Ukrainians as a factor of a hybrid war is revealed. The media-information character of Russian aggression in relation to the Ukrainian society is determined. The main ways of conducting information and advocacy activity in Ukraine are determined. The religious aspect of the hybrid war was analyzed, which played a significant role not only in the preparation, resolution and conduct of the military aggression of the Russian Federation in the Ukrainian East, but also as a systematic element against the sovereignty of Ukraine. The crucial role of the promotion of the Russian Orthodox Church in the information sphere of Ukraine has been identified. The interaction between the Russian Orthodox Church and the Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate is described as an effective tool for influencing public consciousness. The purposeful activity of the authorities of Russia regarding the intensification of interreligious controversy in Ukraine through the destructive criticism of other Christian denominations, in the first-place pro-Ukrainian, who have always supported the patriotic and European integration aspirations of Ukrainians, are implementing various projects of assistance to our army, settlers and ATO participants. The information component of the hybrid war as one of the main directions of aggression of Russia against Ukraine is analyzed.

Key words: hybrid war, information influence, "Russian world", Russian Orthodox Church, mass media.

Постановка проблеми. Події останніх років спричинили появу нового терміна, який став найбільш уживаним у засобах масової інформації не лише українського телебачення, а й міжнародного. «Гібридна війна» – термін, який не просто швидко увійшов в усі сфери суспільного життя українців, а й здійснює безпосередній вплив на нього. Висхідна роль інформаційного компонента сформувала нові типи інструментарію, які можуть забезпечити необхідні результати без застосування зброї у класичному її розумінні. Інформаційний компонент став одним із дієвих способів залучення населення у «воєнний» стан країни. З одного боку, це є сприятливою умовою, адже великі обсяги відомої про супротивника інформації здійснюють позитивний вплив на свідомість населення та дають можливість споживачеві відслідковувати останні події. З іншого боку, українська сторона не може контролювати носіїв російських засобів масової комунікації (далі – ЗМК), таким чином, український споживач отримує дещо «викривлену» інформацію, що може містити суто негативні відгуки про Україну як державу.

Найбільш потужним інститутом реалізації пропагандистських інструментів ведення гібридної війни для Росії є використання Російської православної церкви (далі – РПЦ). Не секрет, що на території окупованого Донбасу саме завдяки діяльності Російської церкви було підготовлене тло для впровадження концепції «руського мира». Таким чином, ми чітко простежуємо, що агресія Росії проти України ведеться саме у формі гібридної війни. Російське керівництво активно використовує для маніпулювання суспільною свідомістю різноманітні інформаційні ресурси, зокрема, релігійний компонент, який для кожної людини є вагомим у буденному житті.

Відповідно, **метою статті** є аналіз змісту та основних напрямів інформаційного впливу РПЦ на українські ЗМК в умовах гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років у різних інформаційних джерелах, які присвячені подіям російсько-української війни, найбільш уживаними зустрічаються терміни: 1) «гібридна війна»; 2) комбінована війна; 3) змішана війна; 4) неоконвенційна, нестандартна війна; 5) кримінально-терористична війна; 6) війна керованого хаосу або нелінійна війна. А російсько-українську війну визначають у світі як приклад війни нового типу.

Науковці та дослідники по-різному розтлумачують термін «сучасна війна». Тому більш доцільно буде виокремити деякі з цих підходів. Релігійний та інформаційний аспекти гібридної війни досліджувалися у працях В. Бокоча, А. Дорошкевича, С. Здіорука, Н. Кочана, М. Маклюєна, О. Смержевської та в роботах інших вітчизняних науковців. М. Пирогов, засновник воєнно-польової хірургії, досліджуючи травми під час війни, зазначав, що війна у разі застосування зброї масового ураження є «епідемією» різноманітних уражень, зокрема комбінованих, що є наслідками комбінованої війни. Російський історик Ю. Петухов розтлумачував стратегію «керованого хаосу». Всі ці визначення приводять до останнього, що трактується у засобах масової інформації як «гібридна» війна та є найбільш уживаним у сучасному медіа-просторі. Зазначенні підходи не вичерпують усі проблемні кола, вони вказані як найбільш значущі у вивченні цього аспекту.

Виклад основного матеріалу. Активна пропагандистська політика є одним із першорядних завдань російського керівництва для маніпулювання свідомістю громадян. Завдяки цьому Росія не тільки не представлена на світовій арені як країна-агресор, але й досягла значних успіхів у підміні понять, що своєю чергою змінює суспільну свідомість. Офіційний Кремль активно використовує всі можливі аспекти впливу у гібридній війні проти України, одним з дієвих її важелів є інформаційний складник. Окрім того, для зміцнення своїх позицій російська

влада все частіше почала використовувати у гібридній війні низку додаткових ознак: психологічні, ідеологічні, релігійні.

Причому інформаційний складник потрібно вважати основним, що дає змогу оцінювати її навіть не складовою частиною, а новою формою ведення таких дій. Метою інформаційної війни є безпосередній психологічний вплив на людей для формування їхнього менталітету в необхідному напрямі [8].

Росія розпочала проти України широкомасштабну інформаційну війну, де суто воєнні дії мають прихований характер. Реалізація на практиці такого типу війни здійснюється через соціальні, «підривні» для України технології: технологію створення кримінального натовпу, технологію заколоту і захоплення влади в містах, технологію референдуму, технологію «живого щита» тощо.

Інформаційна експансія Росії базується на старих, а не нових для аудиторії смислах, на активації й утриманні радянських ментальних конструкцій. Російське телебачення утримує ці конструкції для підтримки у віртуальній площині залежності людей від держави, відповідні урядові структури Росії успішно проводять інформаційну політику за допомогою трьох федеральних телевізійних каналів. Роль телебачення для них залишається важливішою, аніж роль Інтернету. Ведучий токшоу на Першому телевізійному каналі П. Толстой і Д. Кисельов, генеральний директор «Росія сьогодні», які транслюються багатьма іноземними мовами, – два головні пропагандисти Кремля [4].

17 лютого 2015 року відбулася зустріч П. Порошенка та членів Всеукраїнської Ради Церков. Президент зазначив, що лише в інформаційній війні офіційного Кремля проти України питання релігійного життя становлять цілих 20 відсотків від загального обсягу пропаганди [4].

Аналізуючи релігійний аспект гібридної війни, Н. Кочан стверджує, що він відіграв вагомий роль не тільки в підготовці, розв'язанні та веденні військової агресії Російської Федерації на українському

сході. Це системний елемент проти суверенізації України. Крім того, варто зазначити, що у 1970-1980-х рр. до основних сфер «ідеологічної підривної діяльності» проти ворогів СРСР насамперед відносили саме релігійну сферу (світоглядну та інституційну). За ступенем значущості далі розташувалися сфера освіти, суспільне життя, система влади, зовнішні відносини, трудові тощо. Тож використання саме релігійного чинника є зовсім не випадковим [4].

Автор також вказує на те, що упродовж останніх десятиліть через особливості чинної влади в Україні рівень суспільної довіри до концепту «церква» залишався найвищим, тоді як рівень довіри до політико-правових інститутів займав критичну найнижчу сходинку. Своєю чергою Н. Кочан зазначає, що події Євромайдану та Революції Гідності актуалізували деструктивну енергію релігії та її дестабілізуючий потенціал. До того ж тривале використання церкви політиками у корпоративних цілях призвело до відсутності адекватних механізмів реалізації державної політики у галузі державно-церковних відносин. Таким чином, автор переконаний, що у цьому разі до поняття «релігійний чинник» слід віднести такі концепти: «руський мир», «духовные скрепы», «збирання руських земель», «співвітчизники», «роз'єднана нація» тощо. Власне, це визначило ідеологічне підґрунтя війни Офіційного Кремля проти України. У такому разі громадян України розглядають як елемент «руського мира», одна з доктрин якого спрямована на антиукраїнські інформаційно-пропагандистські акції [4].

В. Бокоч зазначає, що релігійна політика в самопроголошених республіках спрямована на утвердження православ'я Московського патріархату. Це відбувається шляхом постійних утисків і переслідувань проукраїнських релігій на окупованих територіях [2].

С. Здіорук наголошує також на тому, що діяльність РПЦ засвідчує зростання ролі релігії у сучасній політиці, і з цим необхідно рахуватися українській владі.

Адже релігія і політика тривалий час були тісно взаємопов'язані в історії України. Християнство відігравало універсальну роль, будучи основою моралі й права, ідеології й політичної думки. Воно легітимізувало державний і соціальний устрій, сприяло входженню України до європейського культурного простору і внутрішній суспільній консолідації. Під конфесійними гаслами відбувалися становлення модерної української нації у XVI-XVII ст. і національна революція Богдана Хмельницького [1, с. 3].

Однією з передумов результативного впливу РПЦ на українські ЗМК стало те, що в інформаційній сфері України накопичилося багато проблем, які мають системний і хронічний характер. Саме тому медійно-інформаційний характер російської агресії вже станом на 2014 рік визначився з основними «мішенями». Спеціалісти зазначають декілька найголовніших «білих плям»: 1) критична кількість медіа, що вільно функціонують в інформаційному просторі та порушують закони України, формуючи загрозу національній безпеці; 2) не досить захищений вітчизняний телерадіопростір; 3) неадекватна вимогам часу система нормативно-проектного та інституційного забезпечення розвитку інформаційної сфери; 4) не досить фахова, організована і надто залежна від власників ЗМІ журналістська спільнота; 5) брак дієвих інституцій та механізмів оперативного реагування на інформаційні та інформаційно-психологічні загрози.

Вирішальним чинником успішності пропаганди РПЦ є те, що вона фактично набула статусу «державної церкви», послідовного сателіта державної влади, потужного соціального інституту, який став відігравати важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці РФ. У цьому контексті РПЦ висвітлюється як один з факторів глобальної потужності Росії нарівні з ядерною зброєю та природними ресурсами [1, с. 75].

Вищезазначені проблеми становлять засади успіху інформаційної війни РФ проти України. Власне, найвитончені-

шим інструментом утримання України в силовому полі РФ залишається вплив через релігійні інституції. Відповідно, РПЦ використовує значний потенціал церковно-політичних технологій для неприхованої підтримки військової агресії та намагань закріпити ідеологію «руського мира» через свою чисельність.

У березні 2017 року соціологічний Центр Разумкова провів дослідження релігійної ситуації в Україні. 63% опитаних відповіли, що відносять себе до православ'я. Серед них 38% відносять себе до Київського патріархату, 17,4% обирають Московський патріархат. Ще 35,7% вважають себе «просто православними», не віддаючи переваг конкретному патріархату. Такі цифри ще раз підкреслюють значущість впливу РПЦ на суспільну свідомість [6].

Нині РПЦ веде цілеспрямовану діяльність щодо загострення міжрелігійних суперечностей в Україні через деструктивну критику інших християнських конфесій, насамперед Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), Української греко-католицької церкви (УГКЦ), які завжди підтримували патріотичні та євроінтеграційні прагнення українців, реалізують різні проекти допомоги нашій армії, переселенцям та учасникам АТО. Також РПЦ агресивно виступає проти створення Української помісної православної церкви (УПМЦ), конститування якої призведе до дискредитації однієї з основних ідеологем «руського мира» щодо релігійної, духовної, нерозривної цілісності братніх народів.

У різних інформаційних каналах РПЦ постійно висуває невиправдані претензії щодо утисків парафіян Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП), підбурює людей на провокації, проводячи різноманітні акції, церковні ходи. УПЦ МП протидіє переходу мирян в інші конфесії, не визнає волі громад на вибір права визнання належності власності церковних споруд певним

конфесіям. Кремлівські ідеологи руками церкви реалізують стратегію «м'якої сили» – довгострокової інформаційно-пропагандистської програми створення позитивного сприйняття всього російського й одночасно тотальної дискредитації всього українського: політики, влади, мови, культури, стилю і рівня життя. Такі засоби гібридної війни спрямовані на те, щоб поступово збільшувати в українському суспільстві прошарок людей з негативним ставленням до інтеграції в Євросоюз і позитивно налаштованих на відновлення відносин з Росією.

РПЦ часто уникає публічного обговорення питання захоплення Криму з одночасним спотворенням в інтерпретації Синодального Відділу Московського патріархату збройного нападу РФ як «миротворчої місії» російських воїнів в АР Крим з підтримки права возз'єднання поділеної російської нації на своїй історичній території.

Також РПЦ здійснює безпосередню ідеологічну підтримку сепаратизму, в тому числі, військових сепаратистських формувань на Донбасі, російських добровольців, яких священники церков Московського патріархату відкрито благословляли на війну проти київської «хунти», бандерівців, «фашистів». «Крім використання псевдоправославної риторики, слід також виокремити непоодинокі факти участі служителів культу (УПЦ МП та РПЦ) у злочинній діяльності російських військ й окупаційної адміністрації в ОРДЛО та Криму. З огляду на конфесійні уподобання місцевого населення, релігійний складник у заявленому РФ меседжі боротьби з «фашизмом» та «хунтою» в Україні продовжує залишатися серйозним фактором, який досить ефективно використовує окупаційна влада, шукаючи для себе шляхи додаткової легітимації в очах населення на підконтрольній території» [9, с. 83].

Виправдовуючи війну Росії в Україні на основі необхідності збереження та відродження «цілісності простору Святої Русі», керівництвом РПЦ постійно виго-

лошується теза про миротворчу місію російських воїнів на території України для захисту свободи й прав її православних жителів на зміцнення відносин з братньою Росією. Замаскована миротворча функція такої місії – спотворення реальних обставин війни на Донбасі й висвітлення її як внутрішнього громадянського протистояння в Україні, яке почалося з хаосу на Євромайдані й перекинулося на Схід України. У проросійських ЗМІ для РПЦ та УПЦ МП активно створюється імідж «миротворців», найбільш дієвих серед усіх суспільно-політичних інституцій. При цьому справжня роль Росії в ескалації війни вперто приховується, а для досягнення миру пропонується вести перемовини з маріонетками Кремля – ватажками самопроголошених ДНР і ЛНР.

РПЦ через провайдерів УПЦ МП у нових умовах намагається «розхитати» неокуповану Україну. Стає все більш очевидним, що Москва від військових дій переходить до дестабілізації й різних форм гібридної війни в Україні. А будь-яка інформаційна війна (як частина гібридної), тим більше, яку розгортає Росія, дотримується своєї стратегії, підкоряється своїй логіці. Під неї створюється своя інфраструктура, мобілізуються ресурси й кошти [5]. Українські аналоги церковних братств й асоціацій є антиукраїнським продовженням російських по суті політичних структур РПЦ, які мають свої цілі.

Об'єктивна діяльність мас-медіа можлива лише за їх незалежності, адже питання самостійності ЗМІ певною мірою є фікцією. Всі носії інформації мають своїх власників, які значною мірою визначають вигідні напрями впливу на суспільство, на громадську думку, встановлюючи обсяг і зміст поширюваної інформації. Важливим у цьому має бути елемент споживання, тобто, як кожна людина аналізує інформаційний потік. Сприймає це як елемент правди чи керується перевіреними фактами. Чим більше населення буде вірити почутому, тим

більший вплив будуть здійснювати засоби масової комунікації.

Висновки. Діяльність російської церкви, безсумнівно, має колосальний вплив на свідомість певної частини українського народу. Активна інформаційна політика є одним із першорядних завдань російського керівництва для маніпулювання свідомістю громадян. Це простежується в основних напрямках інформаційного впливу, які здійснює Росія проти України під час ведення сучасної «війни», зокрема це: спроби впливати на ціннісні установки національної ідентичності українців; поширення інформації щодо «миротворчої місії», що передбачає так зване возз'єднання православних братніх народів; поширення проросійських укра-

їнофобських ідей; нівелювання державності Українського народу та самоідентичності Української нації; загострення міжрелігійних суперечностей в Україні, нехтування українською церквою; організація і підтримка діяльності різноманітних громадських, релігійних об'єднань з прихованою антиукраїнською спрямованістю.

Така висока ефективність інформаційного впливу діяльності Московської православної церкви на засоби масової комунікації в умовах гібридної війни передбачає від української влади негайної розробки системи засобів захисту суспільної свідомості від агресивного натиску Росії. Значущим елементом у такому захисті може бути незалежність діяльності мас-медіа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Zdioruk S., Haran O. The Russian Orthodox Church as an Instrument of Russia's Foreign Policy towards Ukraine. Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries Georgia, Latvia, Ukraine. Mtatsmindeli Publishing House : Tbilisi, 2012. P. 54-100.
2. Бокоч В.М. Релігія в гібридній війні на Сході України. *Вісник НТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 1.
3. Здіорук С. Московський патріархат у стратегії цивілізаційної експансії Кремля. 2016. URL: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=36303&lang=ukr.
4. Кочан Н.А. Деякі особливості використання релігійного чинника в гібридній війні Російської Федерації на Сході України. 2017. URL: <https://revolution.allbest.ru/political/d00827488.html>.
5. Московський патріархат як комісар гібридної війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1945118-moskovskiy-patriarhat-yak-komisar-gibridnoji-viyini.html>.
6. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу на тему: «*Релігія і влада в Україні: проблеми взаємин*» 26 квітня 2018 р. Київ : Центр Разумкова.
7. Сенченко М.І. Латентна світова інформаційна війна. Київ : ФОП Стебеляк, 2014. 384 с.
8. Смержевська О. Релігійний фактор гібридної війни (на прикладі діяльності Об'єднання рідновірів України). *Українознавчий альманах*. 2017. № 19.
9. Сфери гібридної війни / за заг. ред. В.М. Яблонського. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.